دەرسلەر گۈلىستانى

ئەقىل ئاچقۇچى سۆز خەزىنىسى ئاچىدۇ

(سەبئەئى ـ سەييار)

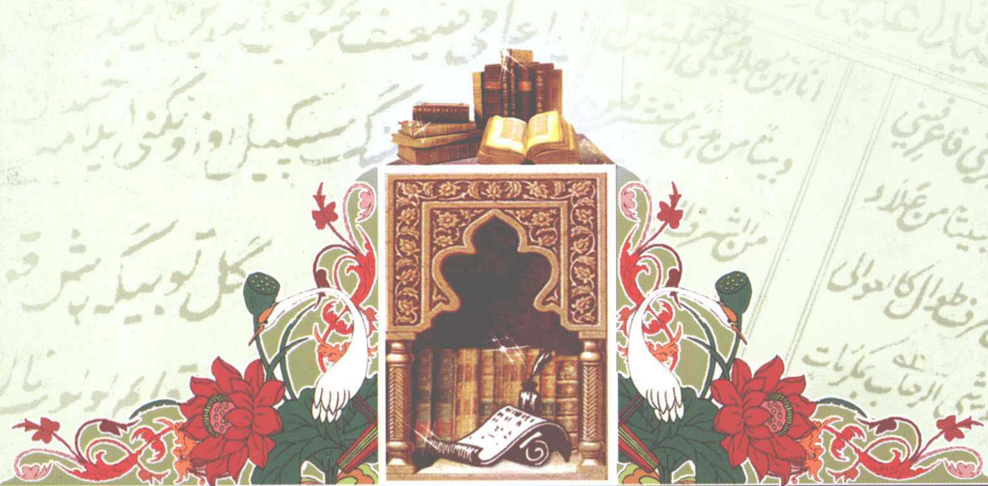

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

كلاسسىكلار گۈلىستانى

ئەقىل ئاچقۇچى سۆز خەزىنىسى ئاپىدۇ

(سەبئەئي ـ سەييار)

پىلانلىغۇچى: مۇرات ئېلى

باش تۈزگۈچى: ئادىل مۇھەممەت

تۈزگۈچى: ھەدىيۇللا ھەبىببۇللا

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

图书在版编目（CIP）数据

智慧能开启语言大门：维吾尔文 / 阿迪力·穆罕默德主编. —乌鲁木齐：新疆美术摄影出版社：新疆电子音像出版社，2009.3

(经典之花系列丛书)

ISBN 978-7-80744-762-7

I. 智… II. 阿… III. 维吾尔族—谚语—汇编—中国—维吾尔语（中国少数民族语言） IV. I277.7

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2009）第 024514 号

从书名	经典之花系列丛书
本册书名	智慧能开启语言大门
策划	穆拉提·伊力
主编	阿迪力·穆罕默德
编著	艾迪吾拉·艾比布拉
责任编辑	艾尼瓦·库迪力克
特约编辑	哈斯亚提·依不拉音
责任校对	克尤木·吐尔逊
出版	新疆美术摄影出版社 新疆电子音像出版社
地址	乌鲁木齐市西虹西路 36 号
邮编	830000
发行	新疆维吾尔自治区新华书店
印刷	新疆新华印刷厂
开本	880×1230 毫米 1/32
印张	3.125
版次	2009 年 3 月第 1 版
印次	2009 年 3 月第 1 次印刷
书号	ISBN 978-7-80744-762-7
定价	9.90 元

（书中如有缺页，错页及倒装请与工厂联系）

مەجمۇئە ئىسمى: كلاسسىكلار گۈلىستانى
كىتاب ئىسمى: ئەقىل ئاچقۇچى سۆز خەزىنىسىنى ئاچىدۇ
پىلانلىغۇچى: مۇرات ئېلى
باش تۈزگۈچى: ئادىل مۇھەممەت
تۈزگۈچى: ھەدىيەتۇللا ھەبىبۇللا
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەنۋەر قۇتلۇق
تەكلىپلىك مۇھەررىرى: خاسىيەت ئىبراھىم
مەسئۇل كوررېكتورى: قەييۇم تۇرسۇن

نەشرىيات: شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت - فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن - سىن نەشرىياتى

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى شىخۇڭ غەربىي يولى 36 - نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830000
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتى
فورماتى: 880×1230 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 3.125
نەشرى: 2009 - يىل 3 - ئاي 1 - نەشرى
باسمىسى: 2009 - يىل 3 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: ISBN 978-7-80744-762-7
باھاسى: 9.90 يۈەن

(باسما ۋە بەت تۈپلەشتە خاتالىق كۆرۈلسە زاۋۇت بىلەن ئالاقىلىشىڭ)

تۈزگۈچىدىن

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر كلاسسىكلارنىڭ ئەخلاق - پەزىلەت، تەلىم - تەربىيىنى ئاساسىي مەقسەت قىلىپ يازغان ئەسەرلىرى زامانىنىڭ ئۆتۈشى، كىشىلەر ئاڭ سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشى بىلەن يەنىمۇ ئۆز قىممىتىنى نامايان قىلىپ كەلمەكتە. ئۇلاردا ئالغا سۈرۈلگەن ئىلغار ئىدىيىلەر، ئەخلاقىي دەۋەتلەر قەدىمكى دەۋردىلا ئەمەس، بەلكى بۈگۈنكى دەۋردىمۇ ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ئەخلاق قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە بەلگىلىك رول ئوينىماقتا. بىز دەۋر قەدىمگە ماسلىشىش، تارىختا ئۆتكەن مۇتەپەككۇرلارنىڭ ھاياتىي پائالىيىتى ۋە ئىجادىي ئەمگەكلىرى ئارقىلىق ئەۋلادلارنىڭ مەنىۋى جەھەتتىن يۈكسىلىشىگە ئىلھام بېرىش مەقسىتىدە، كلاسسىكلار قەلىمىگە مەنسۇپ بولغان ئەسەرلەر ئىچىدىن دىداكتىك مەزمۇن ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغانلىرىنى تاللاپ «كلاسسىكلار گۈلىستانى» ناملىق بۇ مەجمۇئەنى تۈزدۇق. دىققىتىڭىزگە سۇنۇلۇۋاتقان «ئەقىل ئاچقۇچى سۆز خەزىنىسىنى ئاچىدۇ» دېگەن كىتابتا بۈيۈك شائىر ئەلىشىر نەۋائىي (1441 — 1501) نىڭ ھاياتى ۋە «سەبئەئى سەييار» دېگەن ئەسىرىدىكى تەربىيەلىك مەزمۇنلار ئۆزگىچە ئۇسلۇبتا بايان قىلىندى.

此为试读，需要完整PDF请访问： www.ertongbook.com

ئەلىشىر نەۋائىينىڭ پەلسەپە قاراشلىرى ئۈستىدىكى ئىزدىنىش[1]

1. نەۋائىي هايات ـ پائالىيىتىنىڭ قىسقىچە بايانى

ئۇيغۇر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقىنىڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىرى، چاغاتاي بەدىئىي ئەدەبىياتىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىلى، جاھان سەلتەنەت تارىخىدىكى تۈركىي ئەدەبىياتىنىڭ مىسلىسىز ماھارەت نامايەندىسى ئەلىشىر نەۋائىي 1441 ـ يىل 9 ـ فېۋرالدا تۆمۈرىيلەر سۇلالىسىنىڭ 2 ـ سۇلتانى شاھرۇخ مىرزىنىڭ پايتەختى ھىرات شەھرىدە زامانىسىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق كىشىلىرىدىن بىرى بولغان غىياسىدىن كىچىك ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. مەشھۇر تارىخچى مىرزا ھەيدەرنىڭ (1500 – 1551) 1541 – 1546 ـ يىللىرى يازغان «تارىخي رەشىدى» ناملىق كىتابىنىڭ 2 ـ تومىدا بۇ ھەقتە مۇنداق دېيىلگەن: «ئەسلى بەيئەز بەخشىيانى ئۇيغۇر ئەست، پەدەرى ئۇرا كىچىككىنە بەخشى مېگۇفتەند،

[1] ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن: «ئەلىشىر نەۋائىينىڭ پەلسەپە قاراشلىرى ئۈستىدىكى ئىزدىنىش»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 1987 ـ يىل 2 ـ سان.

مەردى بوْد ئەلئەر رەسىم» (ئوْنىڭ ئەسلى ئوْيغۇر باخشىلىرىدىن بولوْپ، ئوْنىڭ دادىسىنى كىچىككىنە باخشى دەپ ئاتىشاتتى. ئادەتتىكى كىشىلەردىن ئىدى).

روشەنكى، ئەلىشىر نەۋائىي چىڭگىزخان قوشۇنلىرى تەرىپىدىن 1221 ـ يىلى پۇتۇنلەي خانىۋەيران قىلىنىپ، ئوْغادايخان ۋە توْموْرىيلەر دەۋرىدە بولوْپموْ شاھروْخ مىرزا زامانىدا تېز راۋاجلانغان يېڭى ھىرات شەھىرىگە ئورۇنلاشقان ئوْيغۇر خەتتات ـ باخشى زىيالىيلىرىنىڭ ئەۋلادىدىن ئىدى. قايتا گوْللەنگەن ھىرات تېز ئارىدا ئوْزىنىڭ كوْپ ئەسىرلىك مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ، كوْپ مىللەتلىك خەلقئارا شەھەرگە ئايلاندى. شىمالىي تەرىپى «ئىنجىل»، جەنۇبىي تەرىپى «فىروْز ئاباد»، شەرقى «خوْش»، غەربى «ئەنسارى» دەرۋازىلىرى بىلەن قاپلانغان ھىرات شەھىرىدە 12 مەدرىسە ۋە مەخسۇس قوش گوْمبەزلىك كوْتۇپخانىلار ۋوْجوْدقا كەلدى.

نەۋائىينىڭ دادىسى غىياسىدىن كىچىك توْموْرىيلەر سارىيىدا يېقىن خىزمەت بىلەن شوْغوْللاندى. 1447 ـ يىلى شاھروْخ مىرزا ئوْلوْپ تەخت ماجىرالىرى كوْچەيگەندە، نەۋائىي ئائىلىسى ئىراقنىڭ تەفت شەھىرىگە كوْچوْپ كەتتى، بوْ يەردە نەۋائىي 7 ــ 12 ياشقىچە تۇردى. بوْ يەردە ياش ئەلىشىر نەۋائىي مەشھۇر تارىخچى، «زەفەرنامە» نىڭ موْئەللىپى شەرەفىددىن ئەلى يەزدىنىڭ سوْھبەتلىرىگە نائىل بولدى. خوْراسان تىنچلانغاندىن كېيىن، 1452 ـ

يىلى نەۋائىي ئائىلىسى ھىراتقا قايتىپ كەلدى. شۇندىن باشلاپ نەۋائىينىڭ دادىسى غىياسىدىن كىچىك ئەبۇل قاسىم بابىر (1452 - 1457) سارىيىدا خىزمەتكە كىرىپ، سەبزىۋار شەھىرىگە ھاكىم قىلىپ ئەۋەتىلدى. بۇ ئەسنادا ئەلىشىر نەۋائىي ھىراتتا ئوتتۇرا شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرىنى ئۆگىنىش بىلەن مەشغۇل بولدى. نەۋائىي كۆرۈنگەن مۇزىكىچى سۇپىتىدە خوجا يۇسۇپ بۇرھانىدىندىن رەسمىي مۇزىكىچىلىك تەلىمى ئېلىشقا باشلىدى.

ئەلىشىر نەۋائىي ھىراتتا شائىر تاغىلىرى مىرسەئىد كابۇلى، مۇھەممەد ئەلى غەربى تەسىرىدە مەشرەپلەر، مۇشائىرە ئەنجۇمەنلىرىگە قاتنىشىپ، زور ئىلھاملار ئالدى. ئۇ 10 – 12 ياشلىرىدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا ھەۋەس قىلىپ قالدى. ئۇ ھىراتتىكى ئەينى زامانىنىڭ ئاتاقلىق ئۇيغۇر شائىرى مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتپى بىلەن تونۇشتى. لۇتفى نەۋائىينىڭ ئوقۇغان شېئىرلىرىدىكى ئاجايىپ پىكىر، ئوخشىتىش ۋە ماھارەتلىرىگە ھەيران قالغان ۋە ئۇنىڭغا زور ئىلھام بەرگەنىدى.

ئەلىشىر نەۋائىي دادىسىدىن يېتىم قېلىپ، 15 ياشقا توشقاندىن كېيىن دوستى ۋە ساۋاقدىشى خۇراساننىڭ كەلگۈسى سۇلتانى ھۈسەين بايقارا بىلەن ئەبۇلقاسىم بابىر سارىيىغا خىزمەتكە كىردى. ئەبۇلقاسىم بابىر 1456 - يىلى مەشھەت شەھىرىگە يۆتكەلگەندە بۇ ئىككى ياشنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتتى. ئۇلار

مەشھەتتە بىللە ئوقۇدى. 1457 - يىلى ئەبۇلقاسىم بابىر ۋاپات بولغاندىن كېيىن ھۈسەين بايقارا تەخت مىراسخورى سۈپىتىدە مەرۋىگە بېرىپ ھاكىمىيەت تالىشىش كۈرىشىنى باشلىدى. ئەلىشىر نەۋائىي مەشھەتتە قېلىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى.

ئەلىشىر نەۋائىي مەشھەتتە تۆت يىل تۇردى. ئۇ لوگىكا، پەلسەپە، ماتېماتىكا پەنلىرىنى ئاساس ئىلىم سۈپىتىدە ئۆگىنىشتىن تاشقىرى ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى، شەيخ سەئدى، نىزامى گەنجىۋى، خىسراۋ دېھلىۋى داستانلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى، ئۇ ئۇيغۇر كلاسسىكلىرىدىن ئەھمەد يۈكنەكى، شەيخزادە ئاتايى، لۇتپى، سەككاكىنىڭ ئۆز تىلىدا ياراتقان ئاجايىپ ماھارەتلىك شېئىر - داستانلىرىدىن تەسىر ئالدى. نەۋائىي مەشھەتتە سەئىد ھەسەن ئەردەشىر ۋە كامال تۇربەتى ئىجادىيىتى بىلەنمۇ تونۇشقانىدى.

مەشھەتتە ئەلىشىر نەۋائىي دۇنيا قارىشىنىڭ شەكىللىنىشىگە تەسىر كۆرسەتكەن ئەھمىيەتلىك ۋەقەنىڭ بىرى ئۇنىڭ مەشھۇر تاجىك شائىرى رۇداكىدىن باشلانغان كلاسسىك تاجىك - پارس ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى ۋەكىلى نۇرىددىن ئابدۇراخمان جامى (1492 — 1414) بىلەن تونۇشقانلىقى بولدى. نەۋائىينىڭ «زۇللىسان» دەپ ئاتالغان تۈركىي ۋە پارس ئىككى تىلدا شېئىر يېزىش ماھارىتى ئۇنىڭ جامى بىلەن تونۇشۇشىغا سەۋەب بولدى. سەددىدىن مۇھەممەد قەشقەرىنىڭ

كۆيئوغلى ۋە نەقشىۋەندىچىلىك سادىق مۇرىتى بولغان جامى 18 — 19 ياشلىق ئۇيغۇر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىينىڭ بىلىمى ۋە ئىستېداتىغا زور ھەۋەس بىلەن مۇئامىلە قىلدى. ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىشىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى.

تەخت تالىشىشلىرى نەتىجىسىدە زالىم ئەبۇ سۇلتان (1469 — 1451) ھىرات تەختىگە چىقىپ، ۋەزىيەت تىنچلاندى. نەۋائىي 1459 - يىلى ھىراتقا قايتىپ كەلدى. ئەمما، ئەبۇلقاسىم بابىرنىڭ يېقىنلىرىغا ئۆچمەنلىك نەزىرىدە قارايدىغان ئەبۇ سەئىد، نەۋائىينى سەمەرقەندكە سۈرگۈن قىلدى.

ئەلىشىر نەۋائىي 1459 - يىلدىن 1469 - يىلغىچە 9 — 10 يىل سەمەرقەندتە ياشىدى. ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ بىرى بولغان سەمەرقەندتىكى ھايات ياشلىق قۇرامىغا تولغان ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي يۈنىلىشلىرىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى. نەۋائىي سەمەرقەندتە كۆپلىگەن ئالىملار ۋە ئەدىبلەر بىلەن تونۇشتى، بولۇپمۇ «ۋاپائى» تەخەللۇسى بىلەن مەشھۇر بولغان ئۇيغۇر ئەدىبى ئەھمەد خوجابېك سۇلتان مەلىك قەشقەرى سەمەرقەندنىڭ ھاكىمى بولۇپ، نەۋائىيغا ھامىيلىق قىلدى. مەشھۇر ئالىم، مۇدەررىس فەيزۇللا ئەبۇللەيس نەۋائىينى ئۆز پەرزەنتى قاتارى ئۆز تەربىيىسىگە ئالدى. نەۋائىي ئەينى زامان ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتىنىڭ ۋەكىللىرىدىن مىرزا خوجا سوغدى، سەئىد

قۇتـب سـەمەرقەندى، شـەيخ سـۇھەيلى، يۇسـۇپ سـافائى، ئابدۇرازاق سەمەرقەندى، دۆلەتشاھ سەمەرقەندى، مۇھەممەد ئـالىم سـەمەرقەندى قاتـارلىقلارنىڭ ئارىسـىدا، ئۇلارنىـڭ ئىجابىي تەسىرىدە ئۆستى.

ئەبۇ سەئىد سۇلتان غەربىي ئىرانغا ھۇجۇم قىلىپ، جـەڭدە يېڭىلىپ ئۆلگـەندىن كېيىـن، ھۇسـەين بايقـارا خوراسـانغا سـۇلتان بولـۇپ، ھىراتتـا تەختكـە چىققـاندىن كېيىن، 1469 - يىلى نەۋائىي ھىراتقا قايتتى.

نـەۋائىي ھىراتتـا ھۇسـەين بايقـارا باشـچىلىقىدىكى مەركەزلەشـكەن ۋە تەرەققىيپـەرۋەر ھاكىمىيـەتنى بەرپـا قىلىـش يولـىدا كۆچـەپ ئىشـلىدى. ئـۇ 1472 - يىلى 31 يېشـىدا ئـەمىر (ۋەزىـر)لىككـە بەلگـىلەندى. ئـوردا پـىتنىچىلىرى ۋە ئـۆزىنىڭ ئىجـادىي ئىشـلىرى ئۈچـۈن ۋاقىتنىـڭ ئېھتىيـاجى تۈپـەيلى ئـۇ 1476 - يىلـى ۋەزىـرلىكتىن ئىستېپـا بەرگـەندى. ھـەر نەرسـىنىڭ كۆشەندىسـى بولغـاندەك، ئەلىشـىر نـەۋائىيغا ئـوردا ئەمـەلدارلىرىدىن لـەنىتى مـەجىدىدىن قاتـارلىقلار كۆشـەندىلىك قىلاتتى. سـاراي زىددىيەتلىرىنى پەسـەيتىش ئۈچۈن سۇلتان ھۇسەين بايقارا ئەلىشىر نەۋائىينى 1487 - يىلى ئاسـتراباتقا ھـاكىم قىلىـپ ئـەۋەتتى. بـۇ ئىشـتىن خەۋەر تاپقان نەۋائىينىڭ ئىنىسى، بەلىخ ھـاكىمى دەرۋىش ئەلى نەۋائىينىڭ كۆشەندىسى مەجىدىدىنغا قارشى ئىسيان كۆتۈردى. سۇلتان ھۇسـەين بايقـارا دەرھـاللا مـەجىدىدىننى ۋەزىرلىكتىن ئېلىپ تاشلاشقا مـەجبۇر بولـدى. شـۇنىڭدىن

此为试读，需要完整PDF请访问： www.ertongbook.com

كېيىنلا ئەلىشىر نەۋائىي ھىراتقا قايتىپ كېلىپ ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە ياشىدى.

ئەلىشىر نەۋائىي ياشانغاندا كېسەلچان بولۇپ قالدى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقاراغا قارشى ئۇنىڭ ئوغلى مەھمۇد بىننى ھۈسەيىن مىرزا ئىسيان كۆتۈردى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئىسياننى باستۇرۇپ ھىراتقا قايتقاندا ئۇنىڭ ئالدىغا چىققانلار ئارىسىدا كېسەلچان ئەلىشىر نەۋائىيمۇ بار ئىدى. ئەلىشىر نەۋائىي1501 - يىل 3 - يانۋار كۈنى — سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانى كۈتۈۋېلىشقا چىققان جايدا يىقىلىپ ئۆيىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتتى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر - شائىر ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئۇلۇغ نوپۇزى ئالدىدا ئوردىغا كىرمەي ئۇنىڭ جەسىتى يېنىدا تۇرۇپ، ھىراتتا زور جامائەت ماتەم مەرسىيىسى ئۇيۇشتۇردى ۋە ئۆزىنىڭ ئەلىشىر نەۋائىيغا بېغىشلانغان «رىسالە» سىنى يېزىپ چىقتى.

ئەلىشىر نەۋائىي 60 يىل ئۆمۈر كۆرۈپ، 15 توم ھەجىمدە غايەت زور ئىلمىي ۋە بەدىئىي مىراس قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئۇيغۇر - تۈركىي يازما ئەدەبىياتىدا يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن كېيىنكى يېڭى بىر مۇنەۋۋەر پەللە يارىتىپ، جاھان مەدەنىيەت تارىخىدا شانلىق سەھىپە ئاچتى.

نەۋائىينىڭ 200 مىڭ مىسرادىن ئارتۇق نەزمىي ئەسەر ياراتقانلىقى مەلۇم. نەۋائىي لىرىكىسى «خەزائىنۇل مەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى) ياكى «چاھار دىۋان» دەپ

ئاتالغان تۈت كىتاب بولۇپ، ئۇلار 3132 پارچە غەزەل(شېئىر)، 44900 مىسرادىن تەشكىل تاپقان. ئۇنىڭ «فانى» (ئۆتكۈنچى) تەخەللۇسىدا يازغان پارسچە شېئىرلىرىدىن تۈزۈلگەن «دىۋان فانى» توپلىمىغا 12 مىڭدىن ئارتۇق مىسرا شېئىرى كىرگۈزۈلگەن. نەۋائىي «نەزمۇل جەۋاھىرى» ۋە ھەرخىل قەسىدىلەردىن تەركىب تاپقان بىر قاتار شېئىرىي ئەسەرلەرنى يازغان.

نەۋائىي خەمسىچىلىكتە نىزامى، گەنجىۋى، خىسراۋ دېھلىۋىدىن ھالقىپ، 1483 — 1485 - يىللىرى مەشھۇر «خەمسە نەۋائىي» — شېئىرىي رومانلار تۈركۈمىنى يېزىپ تاماملىدى. بۇ داستانلار «ھەيراتۇل ئەبرار» (ياخشى كىشىلەرنىڭ ھەيرەتلىرى، 1976 مىسرا)، «پەرھاد - شېرىن»، (11564 مىسرا) «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «سەبئەئى سەييار» (يەتتە يۇلتۇز) «سەددى ئىسكەندەر» (14430 مىسرا) نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەلىشىر نەۋائىي بىرقانچە تۈمەن مىسرالىق بۇ شېئىرىي رومانلىرى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئۆز دەۋرىگە خاس پەلسەپە - ئىجتىمائىي - ئەخلاقىي قاراشلىرىنى، شەرق - غەرب مەدەنىيەت تارىخىغا ئائىت ئىدىيىلەرنى ئىپادىلىدى. ئەلىشىر نەۋائىي فەرىدىددىن ئەتتار (؟ - 1229)نىڭ «مەنتىقۇتتەير» (قۇش نۇتقىناملىق تەسەۋۋۇپلۇق ئەسىرىدىن پەرقلىق بولغان) «لىسانۇتتەير» (قۇش تىلى) ناملىق پانتېئىزملىق پەلسەپىۋى داستان يازغان. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا 1500 - يىلى «مەھبۇبۇلقۇب» ناملىق ئەسەر يېزىپ ئىجتىمائىي

قاراشلىرىنى يىغىنچاقلىغان.

ئەلىشىر نەۋائىي «مەجالىسۇن نافائىس»، «مىزانۇلئەۋزەل» (شېئىرىيەتتە ۋەزىن ئۆلچەملىرى)، «مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەيىن»قاتارلىق سەنئەتشۇناسلىققا ئائىت ئەسەرلەرنى يازغان. ئۇ يەنە«تارىخىي مۇلكى ئەجەم»، «تارىخىي ئەنبىيا ۋە ھۆكىما» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان.

ئەلىشىر نەۋائىينىڭ مول بىلىمى ۋە بەدىئىي مىراسلىرىنى ئۆگىنىش ئۆز ئالدىغا خاس «نەۋائىيشۇناسلىق» ساھەسىنى تەشكىل قىلدى. بۇ ئىلمىي ساھە يالغۇز نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ تېكستولوگىيىسى، تىلى ۋە ئۇسلۇبى، بەدىئىي مەزمۇنى ھەم شەكلىنى تەتقىق قىلىش بىلەن چەكلەنمەيدۇ، پەلسەپە - ئىدىيە تەتقىقاتى جەھەتتىن نەۋائىي مىسرالىرىغا يېقىنلىشىش نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ ئاساسلىق بىر مەزمۇنى بولۇشى لازىملىقى شۈبھىسىز، ئەلۋەتتە.

2. نەۋائىي پەلسەپە قاراشلىرىنىڭ مەنبەلىرى

ئەلىشىر نەۋائىي پەلسەپە قاراشلىرىنىڭ مەنبەلىرى ئۆز ئالدىغا خاس تەتقىقات خاراكتېرلىك چوڭ بىر تېما. دۇنيا قارىشىنىڭ مەنبەلىرى توغرىسىدا ئاكادېمىك ئىبراھىم مۆمىنوف، ۋاھىد زاھىدوف، مۇزەپپەر مۇھىددىن خەيرۇللايوف قاتارلىق ئالىملار ئىلمىي ماقالىلەر

يېزىشتى. شۇنى روشەنلەشتۈرۈش ھاجەتكى، بۇ جەھەتتىكى تەتقىقات تېخى باشلانغۇچ باسقۇچتىن ئۆزاقلاشقىنى يوق.

ئەلشىر نەۋائىينىڭ دۇنيا قارىشى ۋە كىشىلىك قارىشى ئۇنىڭ لىرىكىلىرى، داستانلىرى، ئەسەرلىرىدە تۈرلۈك بەدىئىي ژانىرلار بويىچە ئىپادىلىنىپ، ئۇلۇغ ئەدىبنىڭ مۇتەپەككۇرانە سۇپەتلىرى ۋە ئوبرازىنى گەۋدىلەندۈرگەن.

ئەلشىر نەۋائىينىڭ دۇنيا قارىشى ۋە كىشىلىك قارىشى ئۇ ياشىغان دەۋر تەرەققىياتى، ئۇنىڭ بىلىش دائىرىسىنىڭ كېڭىيىشى ۋە چوڭقۇرلىشىشى، ئۇنىڭ ئۆمۈر تارىخىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ئۆزىنىڭ ئۆزلۈكسىز ئۆسۈپ يېتىلىش ھالەتلىرىنى ئىپادىلەپ كەلگەن.

ئەلشىر نەۋائىينىڭ دۇنيا قارىشى ۋە كىشىلىك قارىشىغا تەسىر قىلغان مەنبەلەر كۆپ تەرەپلىمە، كۆپ قاتلاملىق، ھەم يىراق تارىخىي، ھەم بىۋاستە ئەينى زامان مەنبەلىرى بولۇپ، خۇددى نەۋائىي «مۇنشائات» ناملىق خەت ـ چەكلەردىن تۈزۈلگەن ئەسىرىدە تىلغا ئالغاندەك تاكى ئارستوتېلدىن فارابىغىچە ۋە فارابىدىن ئەينى زامان ئىدېئولوگىيە نامايەندىلىرىگىچە كەڭ بولغان، شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ئۇنىڭغا بىۋاستە كۈچلۈك تەسىر قىلغان ئىدىيە مەنبەنى ئۈچ ئاساسلىق تەرەپتىن ئىزاھلاش مۇمكىن.

بىرىنچى، قەدىمكى گرېك پەيلاسوپلىرىنىڭ، ئوتتۇرا

ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىكى پانتېىستلىرى ئەبۇ نەسىر فارابى، ئەبۇ ئەلى ئىبىن سىنا، ئەبۇ رەيھان بىرۇنى ۋە باشقىلارنىڭ مەۋجۇدىيەت، ئىنسانىيەت، ئەقىل، بىلىم، ئەخلاق ۋە ئىجتىمائىي بەخت ـ سائادەت توغرىسىدىكى راتسىئونالىزم ۋە گۇمانىزملىق قاراشلىرىدىن ئىبارەت. شۇنى تەكىتلەش ھاجەتكى، ئىسلامىيەت شەرقىدە، خەلىپە ھارون رەشىد ۋە خەلىپە مەمۇن زامانىسىدا روياپقا چىققان شەرق مەدەنىيەت ئويغىنىشىنىڭ تەپەككۇر جەۋھەرلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئىسلام شەرقىدىكى ئىلغار مۇتەپەككۇر ۋە ئەدىبلەرنىڭ قەلبىنى يورۇتقان ئاجايىپ قۇدرەتلىك پىكىر مەنبەسى بولغان ئىدى. بۇ پىكىر مەنبەسى نەۋائىيدىن ئىلگىرىكى ۋە نەۋائىي زاماندىكى كلاسسىك مۇئەللىپلەرنىڭ قەلەم يۆنىلىشىنى بەلگىلىگەن.

ئىككىنچى، يۇقىرىقى مەنبەنى جۇلالاندۇرغان ھالدا، جاھان سەنئەت خەزىنىسىگە ئۆچمەس تۆھپە قوشقان سەنئەت ئەزىمەتلىرىدىن ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى، نىزامى گەنجۇۋى، خىسراۋ دىھلىۋى، جالالىدىن رۇمى، شەيخ سەئىدى، خوجا ھاپىز شىرازى، ئابدۇراخمان جامىنىڭ، جۈملىدىن تۈركىي شېئىرىيەت ماھىرلىرى يۇسۇپ خاس ھاجىپ (گەرچە نەۋائىي بۇ ھەقتە تىلغا ئالمىغان بولسىمۇ)، ئەھمەد يۈكنەكى، لۇتپى، سەككاكى، ئاتايى، ئەھمەد خوجابېك، سۇلتان مالىك قەشقەرى قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ گۇمانىستىك، راتسىئونالىزملىق پىكىرلىرىنىڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان. ئەلىشىر

نەۋائىينىڭ «خەمسە» تۈركۈمىگە كىرگەن داستانلىرى، قەھرىمانلىرى ۋە ئىدىيىلىرى «شاھنامە»، «خەمسە نىزامى»، «خەمسە خىسراۋ دېھلىۋى»، «گۈلىستان»، «بوستان»، «ھەفت ئەۋرەڭ» (يەتتە يۇلتۇز) قاتارلىق كلاسسىك داستانلار ئىلھامىدا مەيدانغا كەلدى. نەۋائىي ئىنساننىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە بەختىيار ھايات تەلپۈنۈشلىرى، ئىنسانىيەتنىڭ غايىۋى ئۈمىدى توغرىسىدا ئۆز پېشۋالىرىدىن كۆپرەك، يۈكسەك ۋە يالقۇنلۇق ئوبراز ۋە مىسرالارنى ياراتتى. ئۇنىڭ گۈزەللىك ھەققىدىكى تۇيغۇلىرىنىڭ مۇھىم بىر تەرىپىگە ئۇنىڭ پېشۋالىرى يېتەرلىك ئۈلگىلەر كۆرسىتىپ ئۈلگۈرگەنىدى.

ئۈچىنچى، يەنىلا يۇقىرىقى پېشۋالار ئىچىدىكى شەيخ سەئىدى، ھاپىز شىرازى، سەدىدىن مۇھەممەت قەشقەرى، ئابدۇراخمان جامىغا مۇناسىۋەتلىك ھالدا ئۇنىڭغا تەسىر قىلغان ئەدەبىيات شەكلىدىكى سوپىزم ئىدىيىلىرىدىن ئىبارەت بولدى.

ئەلىشىر نەۋائىي ياشىغان زامان ئىسلام ئىلاھىيەتچىلىكى غەززالى قاتارلىقلارنىڭ كۈچەپ ئۇرۇنۇشى بىلەن ھەر خىل ئاتالمىش تەلىماتلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلغان، پەلسەپە دىنىنىڭ دېدىكىگە ئايلانغان دەۋر ئىدى. مەشھۇر ئىشان خوجا ئەھرارنىڭ قولى ھەممە يەرگە سوزۇلغان، ھەتتا ئەبۇ سەئىد ئۇنى كۆرگەندە دەرھال ئاتتىن چۈشۈشكە مەجبۇر بولغانىدى.

ئەلىشىر نەۋائىيغا ئۇنىڭ ئۆسمۈرلۈك چېغىدىلا

此为试读,需要完整PDF请访问: www.ertongbook.com